

Meriman Braha

ADEM DEMAÇI DHE PLEJADA E ATDHETARËVE PARARENDËS

**Shqiptarët dhe pozita e tyre ndërkombëtare në luftë
për liri, çlirim dhe bashkim kombëtar
në vitet '30, '40 dhe '50**

Në kohën kur lindi Adem Demaçi, shqiptarët e mbetur padrejtësisht nën zgjedhën sllave, po kalonin dramat e jashtëzakonshme të shpërnguljes masive për në Turqi, duke fshirë kështu dhunshëm identitetin e tyre, duke i shpopulluar këto vise nga të zotët e tyre natyrorë e duke vazhduar me popullim të planifikuar kolonizues shtetëror me elementë sllavë. Kjo mynxyrë e madhe që kishte gjetur kombin tonë nuk mund të kalonte pa lënë gjurmët e veta në rezistencën tonë të natyrshme, në kundërshtimin e projekteve të tilla gjenocidale sllave, në vetëmbrojtjen e qenies sonë biologjike dhe të mbijetesës sonë në këto troje. Faktikisht, shqiptarët në Jugosllavinë e vjetër ishin jashtë ligjit, aq sa ndaj tyre mund të përdroreshin të gjitha masat represive për pastrim etnik, qoftë në bazë të elaborateve famoze, qoftë me praktikën e jetësimit të tyre.¹

¹ Vaso Çubrilloviq, Problemi i pakicave kombëtare në Jugosllavi. Beograd, 1937, Klubi Kulturor Serb.

Vetëm shpërthimi i Luftës së Dytë Botërore e ndali realizimin e këtij projekti, sepse praktika e këmbimit të popullatave dhe të zhvendosjes së një etnikumi nga një vend në një vend tjetër tashmë ishte bërë edhe në fqinjësinë tonë të afërt. Klima e përshtatshme gjeopolitike i jepte dorë Jugosllavisë së asaj kohe që elaboratet e tilla, të vjetra e të reja, të gjenin zbatimin konkret, ngjashëm me shpërnguljen e myslimanëve nga Greqia në Turqi,² një pjesë e mirë e të cilëve ishin shqiptarë të fesë islame, përderisa të krishterët, qofshin këta edhe çamë kanë mbetur në vendet e tyre për t'iu nënshtruar presionit të egër të asimilimit të tyre në grekë.

Asnjëri nga shtetet e fuqishme evropiane nuk e kishte marrë nën mbrojtje popullin shqiptar që i ishte nënshtruar një represioni të paparë sllav, që synonte pastrimin etnik me metoda gjenocidale dhe që po e bënte këtë në sy të botës. Për këtë qëllim ishte nënshkruar Konventa bilaterale Turqi-Jugosllavi,³ që po u bënte varrin shqiptarëve duke i lënë pa identitet dhe pa atdhe.

Vitet e Luftës së Dytë Botërore në arealin e shqiptarëve sollën disa ndryshime qenësore dhe në formë paradoksale.

Përderisa, në njërën anë, në vitin 1939, Shqipëria po e humbiste pavarësinë duke u okupuar nga Italia fashiste, në mbrojtje të së cilës ranë Mujo Ulqinaku, Hamid Dollani Haxhi Tabaku, Ismail Reçi, Isak Metalia, Hysen Koci,

² Marrëveshja e Lozanës 30.01.1923 ndërmjet Greqisë dhe Turqisë për shkëmbimin e grekëve të Turqisë me turqit e Greqisë, ku përfshiheshin edhe shqiptarët e besimit mysliman si turq, që kanë jetuar në trojet e tyre në Çamëri.

³ Prof. dr. Hakif Bajrami "Konventën Jugosllavo-Turke për shpërnguljen e shqiptarëve në Turqi në vitin 1938", Prishtinë, 2016.

Ramadan Velija, Ibrahim Osmani e dëshmorë të tjerë, duke rezistuar para një armiku shumëfish më të fortë, në anën tjetër, te forcat vendosëse ndërkombëtare ky okupim nuk zgjoi ndonjë indinjatë të theksuar, bile ato faktin e zhbërjes së një shteti në Evropë po e kalonin thua ja në heshtje, me një miratim të heshtur të gjendjes së re faktike.^{4/5}

Italia e quante çështjen e Shqipërisë si “çështje të brendshme të familjes” ose e trajtonte si variantin italian të anchlussit, duke synuar që ta mbante hapin me⁶ gjermanët dhe për ta parandaluar me kohë rrëshqitjen e Shqipërisë drejt Gjermanisë, ndaj së cilës, për shumë arsye, kishte një simpati të pafshehur nga shqiptarët.

Italia ishte po ashtu e gatshme që për hir të kryerjes së përthithjes së Shqipërisë ta bënte këtë edhe me ndarjen e saj me Jugosllavinë, gjë të cilën si propozim ia bën më 19 janar 1939 konti Ciano kryeministrit të Jugosllavisë Stojadinoviqit në Belje dhe Princit Pavle, i cili u përgjigj: “Kemi boll shqiptarë në kufij dhe na krijojnë mjaft telashe, prandaj nuk kam asnjë dëshirë për ta shtuar numrin e tyre”.⁷ Kjo ishte vendimtare që Italia të vepronte vetëm dhe energjikisht dhe bile të përzgjidhte edhe lindjen e foshnjës si moment emocional për mbretin shqiptar dhe të ndërmernte dhe të kryente me sukses invadimin në Shqipëri dhe pushtimin e saj të shpejtë.

Një reagim i vakët anglez, dy-tri ditë më vonë, “një episod i thjeshtë në Adriatik dhe situata shqiptare nuk

⁴ Ilir Ikonimi, Pushtimi, Tiranë, 2014, fq. 155.

⁵ Historia e Shqipërisë, vëll.3, Tiranë, fq. 448.

⁶ M. Muggeridge, Ciano's Diplomatic Papers, London 1948, fq. 203.

⁷ DDI, 8A Serie:1935-1939, vol. XI, fq. 126, nr. 90.

mund të ishte shkaku i një lufte botërore”.^{8/9} Në Paris u tha: “Adriatiku nuk ka lidhje me Francën”.¹⁰ Në Moskë as që u bë fare një deklaratë zyrtare për pushtimin e Shqipërisë, përveçse pati një njoftim të thatë në njërën nga gazetatat kryesore të përditshme të saj.¹¹ Një neglizhim i dhembshëm, së paku për ta evidentuar më me forcë shlyerjen nga harta politike e Evropës të një shteti, që ishte anëtar i Organizatës së Kombeve, që nuk reagoi fare për zhbërjen e anëtarit të vet, tregon për pozitën e mjerueshme ndërkombëtare të Shqipërisë dhe të popullit shqiptar në tërësi, si komb shtetformues i Shqipërisë, që po bëhej Itali, e më keq akoma për pjesën e shkëputur e të saj në Kosovë, në Maqedoni e në Mal të Zi.

Bota, nëse nuk mund të hynte në luftë për Shqipërinë, mund të reagonte, së paku ashtu si u reagua ndaj okupimit të Çekisë, pa filluar ndonjë luftë botërore. As protesta, as demarshe, as reagime zyrtare, as reagime mediale. Një popull i braktisur, i anatemuar dhe gati i harruar i Evropës, ishin shqiptarët dhe Shqipëria e asaj kohe. Ambasadori amerikan në Tiranë, Hugh Gladny Grant (Hju Gladni Grent), që ishte dëshmitar okular i ngjarjeve të mëdha për Shqipërinë e pushtuar thotë: “Popullin e vogël shqiptar e kishin braktisur të gjithë faktorët politikë ndërkombëtarë, madje edhe fqinjët e tij ballkanikë”.¹²

⁸ Telegram i Kenedit për Sekretarin e Shtetit, Lordi Halifax; Pushtimi, Tiranë, 2014, fq. 155.

⁹ Prof. dr. Paskal Milo, Shqipëria dhe Kombet e Bashkuara në Luftën e Dytë Botërore. Kumtesë.

¹⁰ Vep. e cit.

¹¹ Vep. e cit.

¹² Hugh Grant, Pushtimi, Tiranë, 2014, fq. 113.

Duke qenë ambasador i SHBA-së në Shqipëri ai pa nga afër tërë zhvillimet diplomatike dhe ushtarake italiane në Shqipëri, duke kaluar ato si një marrëveshje e akorduar dhe e koordinuar në mes të fuqive të mëdha dhe të Italisë fashiste, që në fakt ishte nënshkruar që në vitin 1921¹³ nga Perandoria Britanike, Franca, Italia dhe Japonia, që rivendosja e kufinjve territorial të Shqipërisë t'i besohet Italisë, në rast të rrezikimit të saj.

Përkundrazi, fuqitë e mëdha antifashiste të asaj kohe ShBA-ja, Bashkimi Sovjetik, Britania e Madhe dhe Republika Frënge – jo vetëm nuk protestuan zyrtarisht, por ato e njohën heshturazi de facto pushtimin e Shqipërisë nga Italia fashiste.¹⁴

Në qoftë se shqiptarët nuk kishin mundësi ta përballonin forcën me forcë, të paktën mund ta kundërshtonin me thirrjet e protestës. Por këto ishin thirrje dëshpërimi”.¹⁵

“Pushtimi me forcë dhe i dhunshëm i Shqipërisë është pa dyshim një kërcënim tjetër ndaj paqes në botë. Do të ishte dritëshkurtësi të mos mbahej shënim ky zhvillim i mëtejshëm”.¹⁶ Kaq ishte zëri i Amerikës zyrtare, pak më ndryshe dhe pak më fuqishëm se forcat tjera.

Se ishte kaq e parëndësishme çështja shqiptare dhe e Shqipërisë, në qarqet zyrtare të shteteve antifashiste, do të përvijohet gjatë tërë luftës së Dytë Botërore në relacionet ndërmjet aleatëve antifashistë dhe do të arrinte kulmin e nënçmimit në Konferencën e Moskës, kur Çerçilli, Stalini

¹³ Vep. e cit., fq. 114.

¹⁴ Vep. e cit., fq. 114.

¹⁵ Vep. e cit., fq. 70.

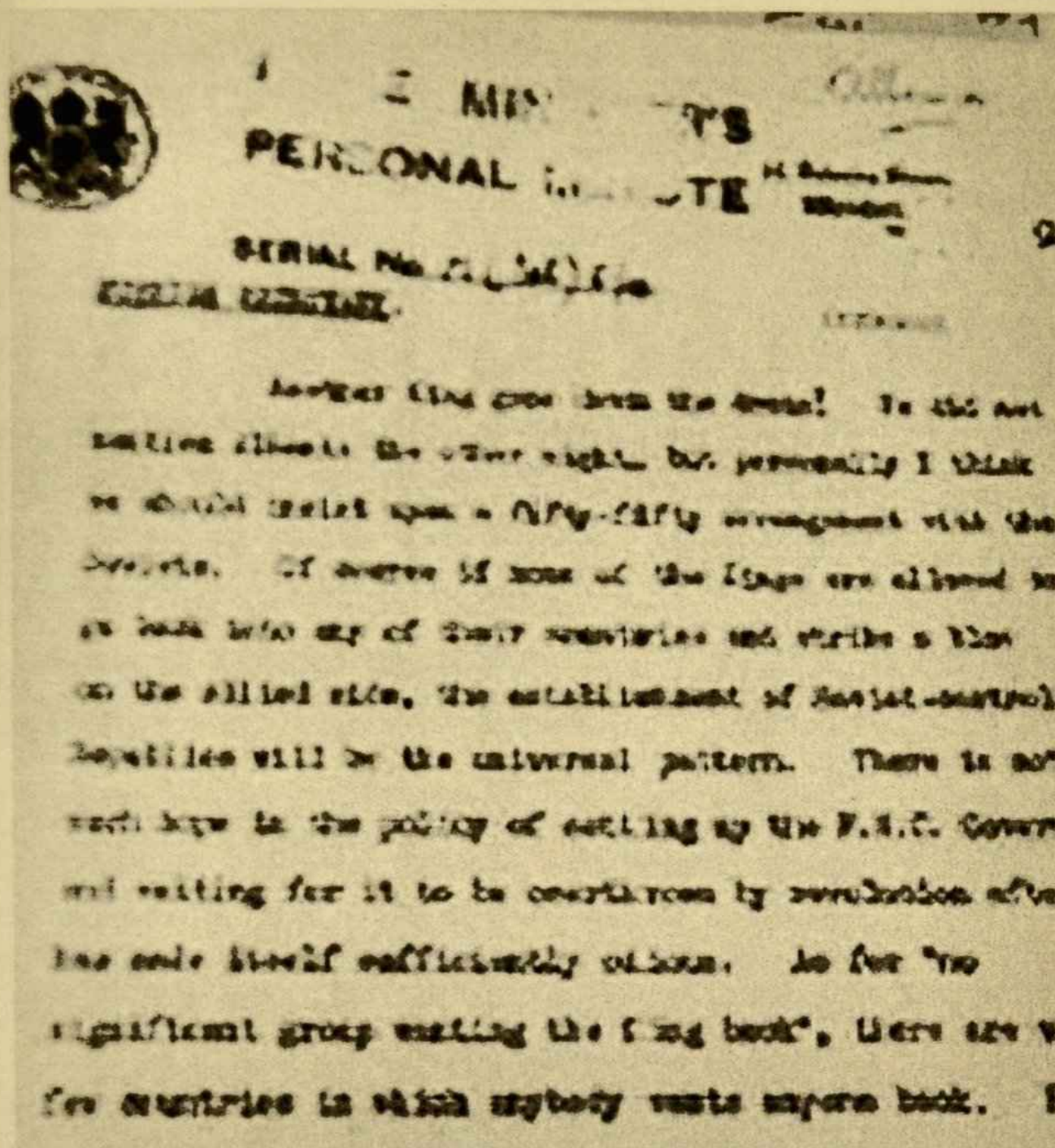
¹⁶ Deklarata e Sekretarit të Shtetit Cordell Hull, 8 prill 1939/ H.G. Pushtimi, Tiranë, 2014, fq. 156.

dhe ambasadori amerikan në Moskë, Averel Harriman, që përfaqësonte presidentin Ruzvelt, në ndarjen e sferave të interesit në Ballkan e më gjerë, e harruan Shqipërinë krejtësisht, aq sa vetëm pasi u kthye në Londër kryeministri anglez Çërçill, u kujtua dhe e porositi, përmes një letre, ministrin e tij të jashtëm, Antony Iden, që kishte mbetur në Moskë për të vazhduar hollësitë rreth ndarjes, “që edhe Shqipërinë, që mbrëmë nuk u kujtuam ta përmendim, duhet ndarë si Jugosllavinë me 50/50”.¹⁷

Si ndodhi që të harrohet një shtet evropian dhe një popull evropian i zhbërë dhe kjo t’iu ndodhte tre burrave shtetërorë, që mbajnë fatin e njerëzimit në dorë, tre ministrave të jashtëm dhe tri ekipeve të tyre të specializuara dhe profesionale?! Si ndodhi që të harrohej Shqipëria, kur para vetes kishin harta të shumta të zhvillimeve operationale ushtarake të fronteve të ndryshme?

Sikur të mos dëshmohej kjo me dokumentet e tyre, me letrën e kryeministrit Çërçill, të protokolluar e të adresuar qartë, ministrit të Jashtëm të Britanisë së Madhe, do të ishte krejt e pabesueshme.

¹⁷ Letra e kryeministrit Çërçill, dërguar sekretarit të Shtetit A. Iden, Dokument, faksimile, me të cilën dëshmohet se me çfarë shkalle kishte katandisur çështja shqiptare në mesin e të mëdhenjve antifashistë, në të cilët shumë herë u thirrën politikanët shqiptarë, të majtë e të djathtë, komunistë e nacionalistë, si fuqi garantuese për të drejtat tona, të drejtën e vetëvendosjes deri në shkëputje dhe bashkimin e Kosovës me Shqipërinë, e drejtë kjo që iu mohua popullit shqiptar të Kosovës me vise për më shumë se një shekull, por nuk harruan ta ringrisin burgun e popujve, Jugosllavinë, nga hiqi, duke e përligjur si të drejtë gabimin e madh historik të formimit të një kreature artificiale nga pjesë dhe banorë të kombësive joslave.

*Shqipëria u harrua në takimin Çërçill-Stalin në Moskë 1944
Faksimil i letrës së Çërçillit dërguar
ministrit të Jashtëm britanik*

Kjo ishte pozita reale e Shqipërisë dhe e shqiptarëve si komb në rrafshin ndërkombëtar gjatë Luftës së Dytë Botërore, për fat të keq!

Më indikative se kaq s'ka ku vete.

Pas dy vjetësh të okupimit fashist të Shqipërisë, prill 1939, kemi okupimin dhe shpartallimin e Jugosllavisë, prill 1941, nga Gjermania naziste, dhe ndarjen e saj me shtetet fqinje të saj, aleate të boshtit, duke mbajtur nën tutelën gjermane Serbinë me disa vise shqiptare.

Territoret shqiptare të mbetura nën ish-Jugosllavinë, pas okupimit të saj në vitin 1941, u ndanë në tri zona okupuese:

- Italiane, që përfshinte një pjesë më të madhe të Kosovës, pjesë nga Mali i Zi dhe pjesë nga Maqedonia Perëndimore të banuara me shqiptarë, si Prespa, Struga, Dibra, Kërçova dhe Gostivari.
- Gjermane, që përfshinte pjesën veriore të Kosovës, Mitrovicë, Vushtrri e Podujevë, Sanxhaku i Peshterit
- Bullgare, që përfshinte Anamoravën e Kosovës, pjesën e djathtë të rrjedhës së lumit, Kaçanikun, Hanin e Elezit dhe pjesën më të madhe të Maqedonisë, ku përfshiheshin edhe pjesë të mëdha të banuara me shqiptarë, si Kumanova, Shkupi, Tetova, Manastiri.¹⁸

Për Kosovën periudha e okupimit italian ishte një çlirim, sepse represaliet dhe padrejtësitë kombëtare, që ishin bërë në kohën e ish Jugosllavisë, ishin ndalur dhe ishte instaluar për herë të parë e drejta e përdorimit zyrtar të gjuhës shqipe, ishin hapur për herë të parë me qindra shkolla në gjuhën shqipe, ishte vendosur për herë të parë

¹⁸ Historia e popullit shqiptar vëll 3. Prishtinë 2010; këto zona gjatë okupimit bullgar u trajtuan shumë keq. Këto vise paraqitën peticione para gjermanëve për t'iu bashkuar Shqipërisë së pavarur, por nuk u morën parasysh.

administrata në gjuhën shqipe, zyrtarët udhëheqës vendorë e qendrorë ishin emëruar shqiptarë, përdorimi i simboleve kombëtare ishte i lirë dhe çdo gjë që e bën jetën normale për një komb ishte vendosur dhe zyrtarizuar, aq sa krahasuar me kohën e Jugosllavisë mbretërore, ishte një liri e prekshme dhe e përjetueshme konkretisht nga qytetarët shqiptarë. Zona okupuese italiane iu bashkua Shqipërisë, duke bërë kështu të mundur një liri të ëndërruar, që më vonë, pas kapitullimit të Italisë, iu rikthye sovraniteti shtetëror nën okupimin gjerman.

Qindra mësues shqiptarë nga Shqipëria erdhën në Kosovë me dekret shtetëror të ministrit të Arsimit z. Koliqi, për të hapur shkollat shqipe. Kështu, shkollat shqipe, që kishin qenë rreptësisht të ndaluara në kohën e okupimit pesëshekullor osman, në kohën okupimit sllav në shekullin e njëzetë e që kështu ishte edhe me okupimin grek në jugun e Shqipërisë, ose me okupimin bullgar të Shqipërisë Lindore, u bënë një realitet që solli me vete ndryshime të jashtëzakonshme për kohën dhe për të ardhmen. “Këto shkolla u bënë bazë thelbësore për zhvillimin dhe avancimin e arsimit dhe kulturës shqiptare në këto anë.”¹⁹

Ndër këta mësues do të emërohet edhe zonja Vezire Gllavica²⁰ nga Korça dhe të cilën do ta ketë mësuese të nderuar Adem Demaçi, që asokohe kishte arritur moshën

¹⁹ Rexhep Krasniqi, Shejzat shqiptare, nr. XIII/ 2008, fq.11.

²⁰ Vezire Gllavica, Kolë Nikaj, dhe mbi dyqind të tjerë, ishin mësues vullnetarë që kishin ardhur nga anë të ndryshme të Shqipërisë për të dhënë kontributin e tyre në hapjen e shkollave shqipe në Kosovë në vitin 1941-1945. Adem Demaçi pati fatin të ishte nxënës i këtyre dy mësuesve dhe për ta ruan kujtimin admirues për punën dhe edukimin arsimor e patriotik shembullor që bënë në atë kohë.

për të shkuar në shkollë. Kjo plejadë e shkëlqyer e arsimtarëve shqiptarë do të punojë me zell të jashtëzakonshëm për të vendosur bazat e shkollimit dhe të edukimit kombëtar ndër një pjesë të popullit, që kishte pasur fatin e keq të mbetej në robëri, i privuar plotësisht nga të drejtat elementare të njeriut dhe nga të drejtat kombëtare.

Me hapjen e shkollave shqipe në Kosovë për herë të parë po mësohej për figurat e ndritura të kombit, po mësohej për prejardhjen e shqiptarëve nga ilirët, për gjuhën shqipe dhe lashtësinë e saj, për autoktoninë e shqiptarëve në këto troje, po mësohej për Skënderbeun, për luftërat e tij të suksesshme kundër osmanëve, po mësoheshin këngët për heronjtë, për gjuhën, për popullin, lirinë dhe për atdheun dhe kështu po mbruhej dashuria dhe njohja e vetes sonë, po ngrihej ndërgjegjja e kombit, vetëdija e tij po forcohej. Ndër këto ngjarje të jashtëzakonshme po rritej edhe Adem Demaçi, duke mësuar në shkollën shqipe, po mëkohej me dashurinë për vendin, për popullin shqiptar dhe për lirinë, por njëkohësisht po mësonte nga populli, bashkë me moshatarët e vet, në zjarrin e luftës që po zhvillohej gjithandej viseve shqiptare e më gjerë.

Pikërisht këto të drejta dhe ndryshimi esencial i politikës zyrtare në favor të afirmimit të shqiptarëve të Kosovës, bënë që shqiptarët e kësaj ane të mos angazhohen në luftën antifashiste me tërë qenien e tyre, për më tepër që bartës të luftës antifashiste në Kosovë ishin kryesisht bijtë e kolonëve serbë e malazez, të cilët ishin vendosur me dhunë shtetërore në pronat e shqiptarëve me qëllim të detyrimit të tyre për të ikur nga vendi. Përjetimet e tmerrshme të shqiptarëve nën robërinë

e Mbretërisë jugosllave traumatizuan aq shumë shqiptarët sa rrallë mund të gjendej ndonjë person që do të kishte besim për të luftuar bashkë me ta kundër okupatorëve të rinj. Mosbesimi ndaj qëllimeve dhe qëndrimeve sllave karshi shqiptarëve ishte tej mase i thellë dhe kjo nuk mund të riparohej me ca premtime të shprehura formalisht, qoftë në proklamata partiake, qoftë ato ushtarake drejtuar popullit shqiptar të Kosovës.²¹

“Me asnjë vend, nuk është tregtuar në mënyrë aq të paturpshme me interesat e asnjë populli në konferencat e paqes pas Luftës së Parë Botërore, siç është rasti me popullin shqiptar”,²² para një të vërtete të pamohueshme, kështu ishte detyruar të shprehet edhe një komunist i vjetër jugosllav, Vladimir Dedijer, që nuk njihet si dashamir i shqiptarëve.

Por populli shqiptar, qoftë në Shqipëri, qoftë në Kosovë me vise, ishte i ngujuar në mes dy forcash, fashiste dhe antifashiste, dhe përmes një sistemi të fortë propagande, njëra palë, aktualitetin politik të okupimit fashist e paraqiste si kujdes dhe rivendosje të drejtësisë e lirisë me çlirimin e popullit që vinte si dhuratë nga fashizmi, ndërsa pala tjetër, premtonte një liri dhe çlirim të vërtetë, përmes parullave të bukura dhe joshëse, në rend të parë për rininë idealiste, për jetën pa kufij, për liri, demokraci dhe barazi, pa popuj të shtypur dhe popuj shtypës, për të drejtën e popujve për vetëvendosje deri në shkëputje, për shkollimin e lirë dhe pa pagesë për të gjithë, për administratë, ushtri e polici shqiptare, për barazi e

²¹ Dr. Sabit Syla, Shteti shqiptar dhe çështja e Kosovës 1939-1981, Prishtinë 2012, fq. 49.

²² Vladimir Dedijer, Jugosllavija od Versaja do Pariza, Beograd 1947, fq. 24.

drejtësi në të gjitha sferat e jetës, për tokën e fshatarit dhe slogane tjera të ngjashme. Jehona e këtyre premtimeve të bukura, sado joshëse që ishin, në Kosovë me vise depërtonin më ngadalë dhe me dozë të madhe dyshimesh, sepse përvoja e shqiptarëve me serbët ishte tepër e hidhur. Çfarë mund të thuhej për bashkëpunimin ndërmjet popujve, pra, për bashkëpunimin ndërmjet shqiptarëve dhe serbëve, kur ndër serbët thuhej dhe veprohej ndër vite, se shqiptarët e mirë janë ata që janë të vdekur, bile më të mirët janë ata që shpërngulen sa më larg.

“Shiptare muc, tuci i ne daj mu da uci. (Shqiptarët rrihi, mundoji, të mësojnë ndaloji!);

kjo ishte formula serbe që praktikohej nga lart deri te leva e fundit e shtetit dhe e shoqërisë në Jugosllavinë e vjetër e që do të vazhdojë edhe në Jugosllavinë e re, për të cilën, gjatë luftës, druhej e parandihej me arsye se mund përsëritej.

Andaj stepja, ngurrimi, shpesh edhe refuzimi i shqiptarëve për t’u rreshtuar me serbët në një luftë antifashiste të përbashkët, ishte i arsyeshëm dhe e justifikueshëm. “Kanë ardhë njerëz nga anë të ndryshme të Kosovës, janë të rrahun, të poshtënuem para familjeve, ka të atillë që janë burgosë dhe në burgje janë mbytë. Kufomat e tyre nuk dihet ku janë vorrosë, kjo Fadil, ashtë situata që m’ka dalë prej dore”,²³ janë fjalët dramatike të Shaban Polluzhës, drejtuar Fadil Hoxhës, më 21 janar 1945 në radiolidhje në prani të Ismet Shaqirit, para një situate akoma më dramatike, që kishte filluar të zhvillohej në Kosovë, sepse çdo gjë që u premtua prej tyre, që

²³ Hakif Bajrami, Si e okupoi Kosovën Jugosllavia federative 1944-1999, libri 3, Prishtinë 2015, fq. 67.

konsiderohej mashtrim me pasoja të rënda dhe afatgjatë, ashtu siç do të vërtetohej në të ardhmen e afërt, akoma pa përfunduar lufta kishte filluar jetësimin e vet.

Prandaj e kemi paradoksin se një okupim të Shqipërisë dhe të shqiptarëve nga Italia fashiste, në njërën pjesë quhej me emrin që e kish, okupim, ndërsa në gjysmën tjetër, që kishte hequr tërë të këqijat e Jugosllavisë, quhej çlirim. Andaj në popullin shqiptar të viseve bregdetare ajo kohë quhej “koha e Italisë”, ndërsa e njëjta kohë për shqiptarët e viseve të bashkuara me Shqipërinë quhej “koha e Shqipërisë”, që praktikisht, kemi pasur rastin ta dëgjojmë shumë herë nga qytetarët shqiptarë që kishin jetuar në atë kohë në territoret përkatëse.

E tëra kjo, në dukje të parë është paradoksale, por në esencë e justifikueshme.

Nuk duhej kaluar shumë kohë, vetëm 3-4 vjet dhe arsyet e mosbesimit dhe e ngurrimit të përfshirjes së shqiptarëve të Kosovës në luftën antifashiste, do të dilte qartazi në pah me tërë dramaticitetin e vet tragjik. Në harkun kohor prej vetëm 33 vjetësh shqiptarët e Kosovës, me gjithë kryengritjet e luftërat e drejta dhe të pareshtura, ndërruan disa herë okupatorët: nga okupimi turk në okupim serb, nga okupimi serb në okupimin austriak, nga austriak në okupimin serb e malazez, nga okupimi sllav në okupim italian, nga ai italian në okupimin gjerman, nga okupimi gjerman në atë serb përsëri, maqedonas e malazez, përfshirë dhe episodet bullgare të okupimit, që bënë gara ndërmjet tyre për formën dhe egërsinë e shfrenuar ndaj shqiptarëve.

Po pse?

Historia i jep përgjigje kësaj pyetjeje. Sepse asnjëherë nuk patëm miq të vërtetë, sepse qendrat e vendosjes nuk patën një interes të qëndrueshëm për hapësirën e popullin shqiptar, andaj varësisht nga interesat që kishin për fqinjët tanë vepronin edhe ndaj nesh, duke na bërë monedhë kusuritjesh, apo karrem përfitimesh të aleancave lokale a më gjerë. "Dokumentet tregojnë se në politikën e njërës prej Fuqive të Mëdha, Anglisë, dhe jo vetëm të saj, merreshin në konsideratë jo aspiratat e ligjshme të shqiptarëve, por interesat dhe pretendimet e fqinjëve të tyre".²⁴ Çfarë mund të priste më tej, objektivisht, një popull i pambështetje, kur qendrat e vendosjes nuk bëjnë asnjë përçapje për të penguar invadimin dhe pushtimin e tij, as për ta mbështetur luftën e tij për liri. Qëndrimi i ftohtë dhe pa ndonjë interesim, është zhgënjyes edhe sot, se lere më në vllugun e atyre ngjarjeve të mëdha që luheshin mbi kurrizin e një populli të vogël.

Pikërisht për t'i përballuar mynxyrat e pritshme në Kosovë me vise janë krijuar që në kohë të para luftës formacione politike e ushtarake, të cilat vepruan mbi baza të mbrojtjes së qenësisë sonë kombëtare dhe të përcaktimit të saj për jetë në një Shqipëri unike.

Kështu ndërmjet dy luftërave kemi një plejadë atdhetarësh që kishin bërë përpjekje të shumta për të denoncuar në opinionin ndërkombëtar të drejtat e nëpërkëmbura të shqiptarëve dhe për t'i luftuar, me të gjitha mjetet, politikat shoviniste të serbomëdhenjve në Kosovë e më gjerë.

²⁴ Xhelal Gjeçovi, Shteti shqiptar dhe çështja e Kosovës, Tiranë, 1998, fq.32.

I. Plejada e pararendësve atdhetarë të paraluftës

Në plejadën e trashëgimtarëve të drejtpërdrejtë të ideve dhe idealeve të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit bëjnë pjesë figurat madhështore, si:

Hasan Prishtina, Fan Noli, Bajram Curri, Luigj Gurakuqi, Hoxhë Kadri Prishtina, Avni Rrustemi, Bedri Pejani, Ali Kelmendi, Nazim Gafurri; Azem Bejta, Shote Galica, Idriz Seferi, Asim Vokshi, Ali Kelmendi, Riza Cerova etj., ndërsa si organizata politike duhen veçuar Mbrojtja Kombëtare e Kosovës dhe Komitetit Nacional Revolucionar (KONARE), si formacione politike që në programe të tyre kishin mbrojtjen e interesave kombëtare shqiptare dhe të çlirimit të pjesëve të robëruara shqiptare. Në veprimtarinë e tyre do të gjejë vend edhe demokratizimi i jetës brendashqiptare, në shembullin e shteteve më demokratike të Evropës.

Të bëmat atdhetare të kësaj plejade shembullore veprimtarësh u bënë për gjeneratat e ardhshme burim i pashtershëm frymëzimi. Ndër ata që morën frymëzim nga kjo plejadë është edhe Adem Demaçi, i cili mishërimin e vet e gjen në figurën shembullore të Hasan Prishtinës, duke e quajtur veten vetëm një nxënës të tij.

Këta atdhetarë pararendës të Adem Demaçit ishin ideologë që bartën idenë e çlirimit kombëtar për dekada të tëra, duke qenë vazhdues të denjë të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, duke qenë përçues të asaj ideje te brezat e rinj. Aty u gjendën personalitete të forta, që e kishin luftuar turkun, italianin, serbin e malazezin, grekun e bullgarin, shqiptarin tradhtar për interesa të huaja dhe shqiptarin

despot e diktator, duke e përsëritur këtë në rrathë kohorë deri në vdekjet e tyre heroike.

I tillë ishte Hasan Prishtina,²⁵ deputeti shqiptar në Parlamentin Osman, që kërkoi pavarësimin e Shqipërisë nga Perandoria Osmane në tërësinë e vet hapësinore, nënshkrues i pavarësisë shqiptare, kryeministër i Shqipërisë, udhëheqës shpirtëror e ushtarak rezistencës shqiptare kundër pushtimit të Kosovës dhe të Shqipërisë nga forcat serbe, që shkriu edhe pasurinë e vet për çlirim të atdheut, u vra me atentat nga dora armike e kombit dhe atdheut.

I tillë ishte Fan Noli,²⁶ peshkopi shqiptar që tërë jetën punoi për pavarësinë, lirinë e demokracinë e popullit shqiptar, që e ndau Kishën Ortodokse Shqiptare nga varësia greke e sllave, që i këndoi elegjitë e njohura për figurat madhështore kombëtare.

I tillë ishte Plaku i Maleve, Bajram Curri,²⁷ tribuni popullor, sinonim i qëndresës dhe i sakrificës sublime, që u vra nga despoti shqiptar që s'mund ta duronte frymën e pastër atdhetare.

I tillë ishte Luigj Gurakuqi,²⁸ një figurë e nderuar intelektuale, që firmosi Shqipërinë në Vlorë, që firmosi me gjakun e tij demokracinë për shqiptarët dhe Shqipërinë.

²⁵ Korife i atdhetarizmit të pastër, ideolog, i vrarë me atentat 1933 në Selanik, para shtëpisë së vet, nga dora gjakatare e Ahmet Zogut.

²⁶ Fan Noli, Kryeministër i Qeverisë Demokratike të Shqipërisë 1924, i rrëzuar nga Ahmet Zogu me ndihmën e pakursyer të Jugosllavisë; peshkop, krijuesi i kishës autoqefale ortodokse shqiptare, poet, shkrimtar, historian, muzikant, poliglot, përkthyes.

²⁷ Tribun popullor, që u vra nga dora e Ahmet Zogut, 1925.

²⁸ Intelektual dhe figurë e politikës përparimtare demokratike, i vrarë nga dora e Ahmet Zogut në vitin 1924.

I tillë ishte Avni Rrustemi,²⁹ deputeti i Kosovës në Parlamentin Shqiptar, që për Kosovën kërkonte të dihej çdo gjë në Tiranë, që për lirinë e vrau tradhtinë në Paris, duke marrë admirimin e rinisë dhe tërë popullit shqiptar.

I tillë ishte Azem Galica,³⁰ me shoqen e tij Shoten, që u bënë tmerr për okupatorin serb, të tillë ishin edhe Ali Kelmendi e Bedri Pejani që nuk prajtën asnjë moment deri në frymën e fundit për çlirimin e Kosovës, duke e kërkuar atë në çdo cep ku mund të merreshin vendime për çështjen shqiptare.

I tillë ishte Hoxhë Kadri Prishtina,³¹ juristi largpamës dhe këmbëngulës në ide dhe punë atdhetare, i tillë ishte edhe Nazim Gafurri,³² që e sfidoi okupimin dhe e denoncoi krimin e një shteti ndaj një populli në mes të Evropës.

E tillë ishte plejada pararendëse e Adem Demaçit, që e mëkoi Ademin e vogël, që e frymëzoi Ademin si rini, e që e burrëroi Ademin në rezistencën dhe veprimtarinë atdhetare të gjashtë dekadave të plota.

²⁹ Atdhetar i shquar, deputet i Kosovës në parlamentin e Shqipërisë, që vrau Esat Pashë Toptanin në Paris për tradhtinë kombëtare që bëri. Avni Rrustemi u vra me atentat nga Ahmet Zogu.

³⁰ Prijës i çetave kryengritëse në Kosovë ndërmjet dy luftërave botërore, u vra në përleshje me serbët.

³¹ Hoxhë Kadri Prishtina, jurist, deputet, udhëheqës i Komitetit Mbrojtja Kombëtare e Kosovës.

³² Nazim Gafurri, Tribun popullor, që denoncoi krimet serbe në Kosovë në Kombet e Bashkuara, u vra me atentat nga serbët në 7 maj 1928 në Prishtinë; *"Dajo, Unë nipi yt, do të qëndrojë këtu dhe këtu do ta derdhi gjakun tim dhe këtu, në Kosovë, do të varrosem ose në ndonjë gropë, ose në varr, si dëshmi e përjetshme se isha, jetova dhe u përpoqa për popullin tim...!"* janë fjalët lapidar e tij që i drejtohen dajës Fahri, që jetonte në Tiranë. (M. Pirraku-nga fjala e mbajtur para varrit të Nazim Gafurrit 2011).

II. Plejada e intelektualëve atdhetarë dhe e veprimtarëve të kohës së luftës

Pararendës atdhetarësh intelektualë të përkushtuar për çështjen e kombit shqiptar, për drejtësinë dhe lirinë tij, që do të vazhdojnë t'i hapin udhën patriotike dhe krijuese të Ademit, që do ta inspirojnë për veprime me të cilat do të bjerë ndesh me makinerinë e madhe shtetërore e politike të Jugosllavisë. Një bir punëtori dhe i një familjeje të varfër shqiptare, që ka zgjedhur rrugën e shkollimit, i mbrujtur me dashurinë për atdheun e popullin e vet, i mbrujtur me ndjesinë për të drejtën e drejtësinë individuale e kolektive, e bëri që të mos arrijë kulmet e shkollimit që ai synonte. Kjo është plejada e intelektualëve të paktë që kishin arritur të mbaronin ndonjë shkollim diku në Tiranë, Beograd, Zagreb a gjetiu, por që kishin ardhur në Kosovë për të ngritur kuadro të reja. Këta janë atdhetarët pararendës të Adem Demaçit në fushën e kulturës kombëtare, si dimension i një rëndësie të veçantë për veprimtari patriotike. Të tillë ishin: **Niman Ferizi, Esat Mekuli, Zekrija Rexha, Ahmet Gashi, Selman Riza, Sokol Dobroshi, Beqir Kastrati, Salih Nushi, Ibrahim Fehmiu, Zeqir Bajrami, Ibrahim Gjakova**, si dhe anëtarët e grupit “Besa”³³ të studentëve shqiptarë në Beograd si **Shaip Mustafa, Ibrahim Lutfiu, Qazim Bllaca, Imer Berisha, Nexhip Deva, Abdullah Saqipi, Tahir Ismaili, Jahja Osmani, Shaip Kamberi, Esat Doko, Xhevdet Pallaska**,³⁴ të cilët bënë shumë aktivitete

³³ Prof. Dr. Sabile Keçmezi-Basha, Programet politike të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare 1878-1990, Prishtinë, 2013, fq. 113.

³⁴ “Besa”, organizatë studentore shqiptare në Beograd e formuar 1935. Koordinator i të gjitha veprimeve progresiste të kësaj organizate ishte

kulturore e politike, që bënë jehonë për kohën jo vetëm në radhët e shqiptarëve por edhe në opinionin serb. Kjo plejadë e intelektualëve të rinj të asaj kohe do të bëhet orientuese për domosdoshmërinë e vazhdimit të shkollimit të brezave të rinj, qoftë edhe në qendrat më armiqësore ndaj nesh siç ishte Beogradi, ku do të vazhdojë studimet më vonë edhe Adem Demaçi me shokët e tij.

III. Plejada e luftëtarëve për çlirim dhe bashkim kombëtar, pjesëtarë të formacioneve politiko-ushtarake gjatë luftës

Është interesante se plejada e atdhetarëve të organizuar në organizata dhe grupe politike dhe ushtarake gjatë luftës në Kosovë kanë qenë të prirë për të cekur në formën më të fuqishme dhe të gjithanshme se angazhimet e tyre në rend të parë janë të orientuara në drejtimin e kërkesave për realizimin e të drejtave kombëtare, që nënkuptonte në të gjitha formacionet të drejtën e natyrshme të bashkimit kombëtar në një shtet, në shtetin shqiptar. Le t'i shikojmë në pika kryesore formacionet e Luftës Antifashiste Nacional-Çlirimtare, të Lidhjes së Dytë të Prizrenit, të Lëvizjes Nacional-Demokratike Shqiptare dhe të organizatave e grupeve ilegale deri në vitet 50 në Kosovë me vise.

Shaip Mustafa nga Bukuroca e Preshevës, i cili do të bëhet një figure e rëndësishme e Lëvizjes sonë kombëtare gjatë luftës dhe pas saj, kur u dënua me vdekje që më vonë iu kthye me 20 vjet burg.

*a) Plejada e atdhetarëve në Lëvizjen Antifashiste
Nacional-Çlirimtare*

Kjo rrymë e fuqishme patriotike në thelb identifikohet me luftën antifashiste që organizohet në Evropë dhe udhëhiqet nga Fuqitë e Mëdha: Anglia, SHBA dhe Bashkimi Sovjetik. Në Kosovë, në Shqipëri, në Jugosllavi dhe në disa shtete evropianolindore, por edhe në Greqi e Itali si shtete evropianoperëndimore, kjo luftë antifashiste është organizuar nga formacione politike të majta, komuniste a social-demokratike. Në rastin tonë, në Shqipëri, në Kosovë dhe Maqedoni, atje ku jetonin shqiptarët, okupimi i Shqipërisë nga Italia dhe sistemi fashist i instaluar në tokat e liruara, nuk u prit njësoj, për shkak se të dyja pjesët shqiptare kishin përvoja krejtësisht të ndryshme politike. Përmes luftës antifashiste në Evropë, që refleктоhej edhe ndër shqiptarët e të dyja anëve, synohej realizimi i demokracive popullore, ndërsa për popujt, që konsideroheshin të robëruar, si rasti i popullit shqiptar në Kosovë me vise, proklamohet zgjidhja e problemeve me të drejtën e vetëvendosjes, si parim bazë dhe universal i proklamuar me Kartën e Atlantikut për ndërtimin e sistemit të ri e të qëndrueshëm në Evropën e pasluftës.

Në Kosovë bartësit shqiptarë të luftës së armatosur për çlirim nga nazizmi, por edhe disa serbë dhe malazez, organizuan Këshillin Nacional-Çlirimtar në Bujan, që arrin të miratojë një dokument të rëndësishëm ku përmbledhet shprehimisht e drejta e popullit shqiptar për të fituar lirinë mbi bazën e të drejtës për vetëvendosje, parim ky që ishte proklamuar nga Kominterni, nga presidenti amerikan Uilson, por që kishte gjetur vend edhe në Kartën

e Atlantikut, si një dokument ndërkombëtar i një rëndësie të veçantë historike.

“Kosova dhe Rrafshi i Dukagjinit ashtë një krahinë e banueme në pjesën më të madhe nga populli shqiptar, i cili si gjithmonë dëshiron me u bashkue me Shqipninë. Rruga e vetme që populli shqiptar i Kosovës dhe Rrafshit të Dukagjinit të bashkohet me Shqipninë asht lufta e përbashët me popujt e tjerë të Jugosllavisë kundër okupatorit nazist gjaksor e rroghtarëve të tij, sepse kjo asht e vetmja rrugë për të fitue lirinë, në të cilën të gjithë popujt, pra edhe populli shqiptar, do të ketë mundësi me vendos vetë për fatin e vet, me të drejtën e vetëvendosjes deri në shkëputje”³⁵ dhe mbështetjen e kësaj rezolute, të qëllimit të lartë kombëtar shqiptar, delegatët e kësaj Konference e deklarorin dhe e gjenin që si garanci të jenë: “Ushtria Nacionalçlirimtare e Jugosllavisë, Ushtria Nacionalçlirimtare e Shqipërisë, me të cilën është ngushtë e lidhur...për këtë garantojnë edhe aleatët tanë të mëdhenj: Bashkimi Sovjetik, Britania e Madhe dhe Amerika, Karta e Atlantikut, Konferenca e Moskës dhe e Teheranit”.³⁶

Asnjëra nga këto nuk doli të ishte garanci e vërtetë e të drejtës së proklamuar, sepse, akoma pa u tharë ngjyra në rezolutën e Konferencës së Bujanit, akoma pa u tharë gjaku i derdhur i dëshmorëve të rënë për liri, akoma pa u ftohur grykat e pushkëve, u bë deklarata e bashkimit të Kosovës me Serbinë, që solli një rrëke të re gjaku, mijëra të pushkatuar, të burgosur dhe të dëbuar nga Kosova dhe s’u zu më në gojë as Karta e Atlantikut, as e drejta për vetëvendosje e fituar në saje të luftës së armatosur të

³⁵ Rezolucioni i Konferencës së Bujanit 1944 fq.13, dokument.

³⁶ Vep. e cit.

popullit shqiptar të rreshtuar në frontin e aleancës antifashiste.

Bartës të kësaj plejade pararendëse atdhetare në Kosovë ishin figurat e dalluara në luftën antifashiste, si: **Rifat Berisha, Emin Duraku, Hajdar Dushi, Xhevdet Doda, Sadik Bekteshi, Emrush Myftari, Xheladin Hana, Qamil Luzha, Qamil Brovina, Nexhat Agolli, Shaban Haxhia, Shaban Zeneli, Xhafer Vokshi, Ramiz Cërnica, Abdullah Krashnica, Shaip Mustafa, Omer Çerkezi** etj. Pjesa më e madhe e tyre ishin shkolluar në Shqipëri dhe ishin kthyer në Kosovë për të dhënë kontributin e tyre për çlirimin dhe bashkimin e saj me Shqipërinë.

Kjo plejadë e atdhetarëve e kishte orientuar luftën e vet kundër nazi-fashizmit në kërkim të mbështetjes nga aleanca ndërkombëtare antifashiste, por që nuk rezultoi me sukses as nga premtimet e aleatëve perëndimorë, anglo-amerikanë, as nga parimet dhe premtimet e aleatëve lindorë.

Koalicioni i madh antifashist, që quhej aleati ynë dhe shpresa jonë e madhe e zgjidhjes së problemit tonë kombëtar, doli të jetë aleati i madh i Jugosllavisë, e cila jo vetëm që nuk hoqi dorë nga Kosova, por asnjëherë nuk hoqi dorë as nga aspiratat dhe projektet e gëlltitjes së Shqipërisë, apo të ndarjes së saj me Greqinë.

Pra, për popullin shqiptar në anën perëndimore ishte dimër, ndërsa në anën lindore ishte borë. Forcë dhe mekanizëm për të ndryshuar gjendjen në favorin tonë nuk kishim, ndërsa armiqtë tanë të drejtpërdrejtë i kishin të gjitha favoret. Thjesht aleatët tanë nuk iu qasën me ndershmëri problemit tonë, të shkaktuar prej kohësh nga ana e tyre, sepse gabimin e vitit 1913, nuk ishin të

gatshëm ta pranonin e ta korrigjonin, me çfarëdo ngjyre politike a ideologjike që të ishim, me çfarëdo sistemi shoqëror që të kishim. Më vonë, kur Adem Demaçi do të fillojë aktivitetin e vet ilegal, në Programin e LRBSH-së,³⁷ më 1963, ndër të tjera do të shkruajë: “Të tri Fuqitë e Mëdha kishin nda me gërshanë sferat e ndikimit të tyre, kështu që as heqja dorë - (po e zamë si gja të mundshme) - e udhëheqjes së Shqipnisë prej socializmit nuk do të ndihmonte asgja për zgjidhjen e çashtjes së bashkimit kombëtar e ndoshta për ma vonë do të bahej edhe ma keq”.³⁸

***b) Plejada e atdhetarëve pararendës në Lëvizjen
Nacional-Demokratike Shqiptare***

Një formacion i ri politik, në të cilin inkuadrohet një pjesë e mirë e veprimtarëve atdhetarë me ide nacional-demokratike, antifashiste, por irredentiste do të formohet në dhjetor të vitit 1943, në Programin e saj thuhej: “Për Shqipërinë Etnike dhe kufijtë e saj, për ekonominë dhe politikën demokratike”,³⁹ që edhe ishte lajtmotiv i tërë veprimit të saj politik e ushtarak etj. Plejada e atdhetarëve të dëshmuar si Halim Spahia, Selman Riza,⁴⁰ Ejup Binaku, Sokol Dobroshi dhe Rexhë Meta, në praninë edhe të përfaqësuesve të Misionit Ushtarak Britanik, themeluan,

³⁷ Prof. dr. Sabile Keçmezi-Basha, Programet politike të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare 1878-1990, Prishtinë, 2013, fq. 113.

³⁸ Vep. e cit.; Programi I LRBSH fq. 185, pika 7.

³⁹ Sabile Keçmezi-Basha: Karakteri kombëtar i Lëvizjes Ilegale Shqiptare në Kosovë (1945-1990), Prishtinë 2013.

⁴⁰ Piter Kamp e kishte cilësuar si “truri i vërtetë i partisë irredentiste”, cituar sipas Engjëll Angoni, Selman Riza - gjuhëtar dhe atdhetar i shquar, Tiranë, 1999, fq. 38.

me bekimin anglez, Lëvizjen Ilegale Antifashiste Irredentiste Shqiptare "IRREDENTA", e cila më vonë do të quhet Lëvizja Nacional Demokratike Shqiptare.⁴¹ Duke qenë në krye të saj njerëz autoritativë, që ushtronin një ndikim të fuqishëm në masën e gjerë shqiptare, u bë një objekt survejimi dhe synimi të futjes së tyre nën tutelën jugosllave që në hapat e parë. Ja si vlerësohej trupi udhëheqës i saj nga eksponentë sllavo-komunist, të cilët donin ta përvetësonin për qëllimet e veta udhëheqjen dhe tërë partinë:

"Lëvizja "Irredenta" është më pozitivja nga të gjitha tjerat, por njëherësh për ne edhe më e rrezikshmja, sepse në krye të saj qëndron avokati Selman Riza, i cili nuk ka bashkëpunuar me okupatorin... Ne disa herë kemi ardhur në kontakt me të, por kot, edhe pse çështjet po i parashtrojmë në mbështetje të Kartës së Atlantikut, megjithëkëtë, nuk kemi arritur ndonjë sukses. Ky është kundër bashkëpunimit me UNÇ të Jugosllavisë dhe PKJ, si dhe kundër bashkëpunimit me PK dhe UNÇ të Shqipërisë. Ky kërkon pavarësi qysh tani. Kërkon që Kosmeti qysh sot të ndahet nga Jugosllavia. Me gjithë qëndrimin e tij të këtillë dhe bisedave shterpe me të, ne edhe më tej po mbajmë kontakte me këtë, sepse është me ndikim të madh".⁴²

Ky formacion politik dhe ushtarak formalisht do të krijohet nën patronazhin anglez dhe do të ketë edhe linja të bashkëpunimit me LNÇ-në, por asnjëherë nuk e ka pasur mbështetjen angleze për bashkimin e Kosovës me

⁴¹ Nuri Bashota, Historia e panjohur e Lëvizjes Nacional Demokratike Shqiptare; Besiana info 24.05. 2004, Fejton.

⁴² B.B. i M.V. "Surova vremena na Kosovo i Metohiji", Beograd. 1991, fq. 290.

Shqipërinë dhe, nëse ndonjë nga përfaqësuesit anglezë do të shprehte si të drejtë kërkesën e tillë, ai, zakonisht do të lëvizte me urgjencë nga ai post. Kjo Lëvizje u shtri shumë në tërë Kosovën dhe në viset tjera shqiptare në Maqedoni. Në radhët e saj u rreshtuan fytyra eminente qytetare dhe fshatare dhe pas mbetjes së Kosovës nën Jugosllavinë ata vazhduan punën ilegale, ndonëse në kushte të një shtetrrëthimi të plotë dhe të një kthimi të shpinës nga anglezët në mënyrën më të ftohtë dhe të pamëshirë. Ata, si organizatë politike, e kishin pranuar Kartën e Atlantikut, por edhe vendimet e Konferencës së Bujanit, pra, parimin e përgjithshëm të vetëvendosjes deri në shkëputje, por iu rrekën armëve, qoftë me shumë pak gjasë për sukses, me një zhgënjim të madh deri në dëshpërim për qëndrimin indiferent, injorues dhe braktisës të aleatit të madh, Anglisë, tek e cila ishin mbështetur shpresat për çlirim.

Një neglizhencë dhe braktisje fyese e aleatëve perëndimorë, sidomos e Anglisë, u tregua veçanërisht me rastin e arrestimit, gjykitimit dhe dënimit me vdekje me pushkatim dhe të ekzekutimit të 6 anëtarëve të Komitetit Qendror të LNDSH-së në Procesin e Prizrenit më 27 shtator 1945⁴³ dhe të Gjykatës Supreme të Serbisë,⁴⁴ të cilët edhe pse ishin në lidhje të vazhdueshme me ta, u sakrifikuan, duke mos u angazhuar fare as për jetët e tyre, ndonëse ishte kërkuar t'iu falej jeta.⁴⁵ Të lënë pa mbështetje nga jashtë, në rrethana krejtësisht të

⁴³ Arkivi i Kosovës, Aktgjykimi i Gjykatës Krahinore të Kosovë e Metohisë, KZP nr.6/45, 27.09.1945.

⁴⁴ Aktgjykimi i Gjykatës Supreme e Serbisë KZ nr. 317/45, 11.12.1945.

⁴⁵ Arkivi i Kosovës, Vendimi i Kryesisë së Kuvendit për refuzimin e kërkimfaljes nr. 774/28.01.1946.

pavolitshme për aktivitet politik e sidomos ushtarak, pjesa më e madhe udhëheqjes së LNDSH-së u burgos, elita u pushkatua, ndërsa pjesa tjetër vuajti dënime të gjata të burgut, ndërsa një pjesë arriti të emigronte. Kështu, nga radhët e kësaj plejade të atdhetarëve të shkëlqyer u dënuan me pushkatim dhe u ekzekutuan: Halim Shaqir Spahia, 46 vjeç nga Gjakova dhe kryetar i KQ të LNDSH-së, Tahir Deda, 36 vjeç nga Gjakova, Kajtaz Ramadani, 55 vjeç nga Drenica, Rexhep Kabashi, 23 vjeç nga Korisha e Prizrenit, Rifat Krasniqi, 28 vjeç nga Mamusha e Rahovecit dhe Sefedin Ahmeti, 19 vjeç nga Prizreni.

Të gjithë u pushkatuan në Taukbahçe të Prishtinës, më 5.2.1946.⁴⁶

Në Prizren u ekzekutuan: At Bernard Llupi, Kolë Parubi, Gjergj Martini dhe Marie Shllaku, më 24 nëntor 1946, ndërsa Gjon Serreçi, Ajet Gërguri, Ukë Sadiku dhe Osman Bunjaku, më 31 gusht 1947 në Taukbahçe të Prishtinës.

Halim Spahia, Selman Riza, Ymer Berisha,⁴⁷ Luan Gashi, Sokol Dobroshi, Ejup Binaku, Shefqet Shkupi, Rexhë Meta, Adem Gllavica, Limon Staneci, Ajet Gërguri, Kajtaz Ramadani, Ahmet Dërguti, Kadri Minushi, Ibrahim Fehmiu, Hasan Rrema, Sheh Muhedini, Vahid Berisha, Xhemil Fluku, Rifat Krasniqi, Kadri Topalli, Zeki Ahmeti, Qamil Jemini, Ismail Gashi,

⁴⁶ Procesverbal i ekzekutimit të dënimit me vdekje të: Halim Spahija, Tahir Deda, Rifat Krasniqi, Kajtaz Ramadani dhe Rexhep Kabashi; 5.02.1946, në Prishtinë; ekzekutimi është bërë në orën 6 të mëngjesit, pa praninë e publikut, në praninë e zyrtarëve përgjegjës: Dragoljub Miriq, Ismet Shaqiri, Radoje Vukçeviq dhe dr. Vasilije Jovanoviq.

⁴⁷ Prof. Ymer Berisha, udhëheqës karizmatik dhe një nga ideologët e LNDSH, u vra në pritë.

Mulla Maliq Dauti, Tahir Deda, Rexhep Kabashi, Marie Shllaku, At Bernard Llupi, Kolë Parubi, Gjergj Martini, Halim Orana, Hamit Sh. Emini, Isuf B. Rexhepi, Rrahman M. Hoxha, Rrahman U. Neziri, Azem Idriz Morana, Hysen Muharrem Rudi dhe Mehmet Nezir Bushi, Hamdi Berisha, Rexhep Bunjaku, Ukë Sadiku, Gjon Serreqi, Hilmi Zariqi, Osman Bunjaku, Abdylrrahman Gërguri, Jusuf Visoka, Sadik Tafarshiku⁴⁸ e shumë të tjerë, u bënë figura të dashura dhe të admiruara për masat e gjera, por njëkohësisht edhe burim frymëzimi për kontribute të mëtejme atdhetare në Kosovë me vise.

Për kontributin e tyre të jashtëzakonshëm atdhetar ishte njoftuar edhe i riu Adem Demaçi, që po zhvillohej nën peshën e rëndë të reprezaljeve sllave në Kosovë, që po dëgjonte me kureshtje e vëmendje tregimet që përfliteshin odave për personalitet atdhetare, që padyshim do të lënë gjurmët e veta në veprimtarinë e tij të mëvonshme atdhetare.

c) Plejada e atdhetarëve në Lidhjen e Dytë të Prizrenit

Gjatë gjysmës së dytë të vitit 1943 u krijua edhe formacioni politik dhe ushtarak i quajtur Lidhja e Dytë e Prizrenit.

Krijimi i saj erdhi si rezultat i zhvillimeve të hovshme dhe inkursioneve partizano-çetnike serbe në Kosovë, duke rrezikuar popullatën shqiptare dhe tërësinë territoriale, ashtu e cunuar siç ishte nën okupacionin fashist. Formimi i saj u mbështet nga faktori gjerman, por siç dihet gjermanët dolën të humbur në fund të luftës e

⁴⁸ Ethem Çeku, *Shekulli i ilegales*, Prishtinë 2004, fq. 32.

bashkë me ta edhe të mbështeturit e tyre. Lidhja e Dytë e Prizrenit u themelua në Prizren, më 16-19 shtator 1943, që “nuk i përkiste asnjë taraf politik antifashist të kohës: LANÇ-së, Ballit Kombëtar as Legalitetit dhe qartë, e saktë, Lidhja e Dytë e Prizrenit ishte një mekanizëm logjistik i gjithanshëm i interesave qeveritare e pushtetore të Mbretnisë Shqiptare ekzistuese”.⁴⁹

Nën paragrafin II, të Statutit të organizatës “Lidhja e Dytë e Prizrenit”, dekretuar nga Këshilli Ministror, më 14.3.1944, thuhet: “Kjo organizatë ka për qëllim mbrojtjen e tokave të lirueme si edhe të tokave të tjera të ish Jugosllavisë. Si mjet për këtë qëllim do të përpiqet të mbledhë dokumenta për Shqiptarësinë e viseve në fjalë dhe t’organizojmë popullin fizikisht e moralisht për mbrojtjen e këtij thëzi?????”.⁵⁰

Në krye të kësaj lëvizjeje ishte Bedri Pejani, që është një intelektual dhe patriot i dëshmuar që me pjesëmarrjen në Kongresin e Manastirit, nënshkrimin e Deklaratës së pavarësisë së Shqipërisë, njeriu që bashkëpunoi me Hasan Prishtinën, me Komitetin Mbrojtja Kombëtare e Kosovës, sekretar i saj, ishte kryetar i Partisë popullore 1921-1923, themeluar nga Fan Noli, mbështetës i kryengritjes dhe qeverisë së Fan Nolit dhe anëtar i KONARE-s, bashkëpunoi me Kominternin, u internua nga fashistët italianë si aktivist i majtë etj.

Moton e Hasan Prishtinës se “edhe me djallin do të bashkëpunojsha për me bashkue Kosovën me nanën Shqipni” e ndoqi me vendosmëri, që e dëshmoi edhe

⁴⁹ Prof. Dr.Sabile Keçmezi-Basha, Programet politike të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare 1878-1990, Prishtinë, 2013, fq. 113.

⁵⁰ Vep. e cit., fq. 114.

praktikisht, duke kaluar nga ana e lëvizjes së majtë, në anën ekstreme të djathtë dhe kjo në kohën më të papërshtatshme për të, kur tashmë shihej qartë se boshti po e humbiste luftën.

Plejada e personaliteteve të njohura në këtë organizatë ishin: Musa Shehu (Shehzade), Asllan Boletini, Shefqet Shkupi, Qazim Bllaca, Tahir Zajmi, Pjetër Vuçaj, Sheh Hasani, Qemajl Balila, Hivzi Meraku, Luk Simoni, Haxhi Fahrija, Sokol Dobroshi⁵¹ etj.

Bedri Pejani u helmua në burgun e Prizrenit dhe vdiq, më 6 korrik 1946, Musa Shehzade u pushkatua pa gjyq, ata që shpëtuan duke ikur u shpërndanë në vende të ndryshme të botës.

IV. Plejada e atdhetarëve që kundërshtojnë mbetjen e Kosovës në Serbi, që përkrahën prishjen e miqësisë shqiptaro-jugosllave, që kundërshtuan aksionin e mbledhjes së armëve, që kundërshtuan konvertimin e shqiptarëve në turq dhe dëbimin masiv të shqiptarëve në Turqi

Një plejadë e atdhetarëve shqiptarë do të dalë në spikamë pas shuarjes së aktiviteteve politike ilegale të NDSH-së, ishte ajo që e mbështeti prishjen e marrëdhënieve Shqipëri-Jugosllavi në vitin 1948, duke e parë si shans për shqiptarët e robëruar që me ndihmën e bllokut lindor të dilnin nga zgjedha sllave, njëkohësisht u pa si moment i shpëtimit të gllabërimit të Shqipërisë nga Jugosllavia. Kjo plejadë e atdhetarëve shqiptarë kishte në

⁵¹ Disa nga atdhetarët figurojnë në dy formacione politike, duke iu referuar kohëve të ndryshme të veprimtarisë së tyre.

radhët e veta kryesisht intelektualë të rinj, që mund të kishin marrë pjesë edhe në LNÇ, por që të zhgënjyer me vendimet e padrejta, me mohimin e të drejtës për vetëvendosje dhe me zhvillimin e rrethanave shtrënguese dhe të pafavorshme politike e çuan zërin e tyre të kundërshtimit. Me këta u identifikuan edhe personat që kundërshtuan hapur politikën jugosllave për rritjen artificiale të regjistrimit të turqve, që pasoi me shpërnguljen masive të shqiptarëve në Turqi, duke aplikuar edhe një regjim të tmerrshëm të dhunës nën maskën e mbledhjes së armëve, gjoja për të parandaluar një kryengritje të shqiptarëve. Kjo mynxyrë e përmasave të mëdha, që shtrihej kudo që ishin shqiptarët e mbetur në Jugosllavi, me veprime të njëkohshme në disa drejtime dhe me efekte të shpejta e tronditi qenien dhe kompaktivitetin biologjik të shqiptarëve, që tërhoqi me vete reagime kundërshtuese të kombit shqiptar, këndeje e andej kufirit. Andaj burgjet e mbushura u stërmmbushën për ta thyer e mposhtur shpirtin e rezistencës dhe për ta pranuar fatin me indiferentizëm, duke iu nënshtruar një armiku shekullor. Sikur s'kishte mjaftuar zhdukja fizike e rreth 50 mijë shqiptarëve, kryesisht të burrave të moshës vepruese, që u bë në një periudhë kohore prej 4-5 vjetësh, por në shpinën e shqiptarëve u shkarkuan paralelisht dhe njëkohësisht, intensivisht shoqëruar me represaliet policore edhe koordinuar nga pozitat më të larta politike e shtetërore, rrebeshet që synonin zhbërjen e qenësisë sonë kombëtare dhe kjo në harkun kohor prej vetëm 15 vjetësh.

Në këtë plejadë të pararendësve të Adem Demaçit u rreshtuan: **Omer Çerkezi, Rifat Berisha, Sami Peja, Kadri Halimi, Ali Aliu, Ramadan Hoxha, Faik Pruthi, Ali Boletini, Hyrije Hana, Nexhat Agolli, Raif Hoxha,**

Kurtesh Agushi, Nezir Gashi, Masar Shporta, Qemal Agolli, Fran Berisha, Rifat Kabashi, Rexhep Balidemaj, Ukë Ukimeri, Enver Dukagjini, Refik Nushi, Fahredin Hoxha, Ismet Dehiri, Hasan Dungjeri, Kosovë Balaj, Din Spahija, Abidin Vukshinaj, Qazim Turjaka, Sadudin Gjuraj, Qamil Brovina, Rifat Kuçi, Ragip Loxha, Kadri Labinishti, Zhukë Haxhia, Ibrahim Kabashi, Enver Berisha, Mustafë Shehu, Sylë Mehmeti, Ahmet Shatri, Vehbi Rexhepi, Vesel Rexhepi, Mark Prekaj, Minush Lipoveci, Aqif Lleshi dhe shumë të tjerë që u dergjën burgjeve të tmerrshme jugosllave.

Kjo galeri prej qindra e mija personalitetesh të rëndësishme, që ranë ndesh me organet jugosllave, por edhe me organet e pushtuesve të ndryshëm në tërë arealin jetësor shqiptar, në vitin 1958 do të pasohen nga shkrimtari i ri energjik, plot vizione, që do ta lë shkrimin për t'iu rrekur një pune tepër të rrezikshme, asaj të atdhetarizmit, nga Adem Demaçi, që do t'i marrë pjesën më të mirë të jetës, por që do t'i sigurojë pavdekësinë, oreolin e heroit, të nderit të kombit, të luftëtarit për të drejtat e njeriut, të humanistit, që do të kalojë kufijtë kombëtarë dhe do të bëhet idhull i brezave të rinj.

Ai u burgos në vitin 1958, kur ishte vetëm 22 vjeç, por në gjyq, para trupit gjykues dhe para të pranishmëve, do të thoshte fjalët profetike: "Prej këtu ku jam po them edhe një herë, se nëse Serbia dhe Jugosllavia nuk heqin dorë nga okupimi i Kosovës dhe nëse nuk lejojnë që Kosova të shkëputet nga Jugosllavia e t'i bashkohet Shqipërisë, atëherë nuk do të ketë paqe as në Ballkan, as në Jugosllavi, as në Serbi. Nëse Serbia do të vazhdojë të ketë këtë politikë ndaj shqiptarëve, një ditë Serbia ka për

t'u bërë shkaktare e shpartallimit të krejt Jugosllavisë dhe, në fund, do të mbetet edhe pa Kosovën. Kaq".⁵²

Dhe këtë profeci të tij do ta përsërisë në vazhdimësi, nëpër gjyqe e burgje dhe në pjesëza lirie, kushtimisht të quajtura ashtu, me dekada, duke e parë konkretisht edhe të realizuar në qershor të vitit 1999.

Pavarësisht nga të gjitha krajetat që iu lëshuan popullit shqiptar, ai qëndroi dhe rezistoi falë identitetit të tij të veçantë dhe të krenarisë për të, falë dashurisë së jashtëzakonshme për atdheun dhe trashëgimin e të parëve, si amanet sublim dhe i shenjtë, për të cilin ishte nder dhe burrëri që të sakrifikojë çdo gjë, deri edhe jetën. Kjo u dëshmuar historikisht edhe në plejadat pararendëse të Adem Demaçit, dhe në vazhdim me plejadën e Ademit dhe të plejadave pasuese të tij deri në ditët e sotme.

Është karakteristike se të gjithë pjesëtarët e plejadave atdhetare e pararendëse të Adem Demaçit në veprimtarinë e tyre, pavarësisht nga bindjet politike që kishin, ishin kategorikisht të përcaktuar për çlirimin e viseve shqiptare dhe të bashkimit të tyre në një shtet, që dëshmon katërçipërisht se atdhetarizmi nuk mund dhe nuk duhet të trajtohet si e drejtë ekskluzive e një shtrese, apo si pronë e një individi, grupi, klani apo formacioni si parti apo lëvizje politike. Emërues i përbashkët i të gjitha plejadave të atdhetarëve shqiptarë ishte kombi, liria, çlirimi dhe bashkimi kombëtar, gjë që shihet edhe në të gjitha aktgjykimet e organeve të pushteteve robëruese sllave.

⁵² Procesverbal i gjyimit të Adem Demaçit, më 16.3.1958, cituar sipas veprës së Selatin Novosellës, Gjykimi i parë i Adem Demaçit, Prishtinë 2016, fq. 129.